

מגמות בהתעצמות הצבאית במזרח התיכון

יפתח שפיר

המזרח התיכון נותר אחד האזורים הסוערים בעולם. המתרחבות באזור, המהווה רקע לעימותים, שוררת בין קהילות אתניות, בין מדינות לאום, בין עדות ובין דתות. מדינות רבות רואות בהתעצמות איראן, ובעיקר בתחום הגרעיני, את האיום החמור ביותר ליציבות האזורית ולביטחון הישיר. במהלך 2008 השתפר המצב הביטחוני בעיראק, אך התפתחות זו רחוקה מלהצביע על מגמה יציבה וספק אם תישמר לאחר שיצאו הכוחות האמריקנים מן המדינה. בו בזמן העימות באפגניסטן מחריף ומעורבות כוחות ארצות הברית ונאט"ו בלחימה גוברת, והיא צפויה להתרחב עוד. בשלוש השנים האחרונות הייתה ישראל מעורבת בשתי התלקחויות, שהוגדרו מלחמות – האחרונה שבהן בשלהי 2008. בשני המקרים התנהלה הלחימה נגד גורמים מדינתיים למחצה, שנתמכו על ידי איראן. מלחמות אלה המחישו את משקלם הגובר של השחקנים הלא מדינתיים בעימותים צבאיים באזור, בשעה שעימותים צבאיים בין מדינתיים הם תופעה נדירה יותר. אם כן, אין פלא שהמזרח התיכון מתאפיין בהתעצמות מתמדת של הצבאות של המדינות והמיליציות של השחקנים הלא מדינתיים כאחד, ולכן – אחד הלקוחות הגדולים בעולם למערכות נשק מסוגים שונים. רכישות הנשק הגדולות ביותר בעולם, פרט לאלו של המעצמות, הן על ידי מדינות באזור.

במאמר זה ייסקרו מגמות ההתעצמות הצבאית במזרח התיכון, בהתמקדות על הגורמים המכתיבים אותן: אופי העימותים הצבאיים והדוקטרינה הצבאית הנגזרת מהם, המשאבים שעומדים לרשות השחקנים השונים, נגישותם לספקי הנשק הבין-לאומיים ויכולת הייצור העצמית שלהם.

שינוי אופי העימותים ותפיסת הלחימה

בשלושים השנים האחרונות הלך והתברר שינוי רדיקלי באופי המלחמות. קרבות ענק בין צבאות סדירים, ממוכנים וחמושים היטב, שאפיינו את הלחימה בעידן התעשייתי, היו לנחלת העבר. למעשה, מלחמת יום הכיפורים ב-1973 הייתה הפעם האחרונה שנערכו בה קרבות קלאסיים מהסוג הזה, באזור או מחוצה לו. סוגי לחימה אחרים, שונים לחלוטין מהמלחמה הקלאסית וגם זה מזה, תפסו את מקומה.

הסוג האחד קיבל את הכינוי "המהפכה בעניינים הצבאיים" (RMA). סוג לחימה זה נשען על שלשה מרכיבים עיקריים: שימוש בנשק מונחה מדויק מטווח גדול, שליטה מודיעינית מוחלטת בכל תחום זירת הלחימה, ומערכות בקרה, שליטה, פיקוד, תקשורת ומודיעין (C4I) שמאפשרות אינטגרציה של כל האלמנטים האחרים. המלחמה בעיראק ב-2003 הוכיחה את עליונותו המוחלטת של צבא שאימץ לעצמו גישות כאלה על פני צבא ממוכן מסורתי.

התפתחות זו השפיעה על שוק הנשק העולמי; מדינות רבות אכן הסיטו את תחומי העניין שלהן ברכישות נשק לכיוונים הרלוונטיים ל-RMA. הן מעדיפות לרכוש חימוש מדויק ארוך טווח ופלטפורמות המסוגלות לשאת אותן, בעיקר מטוסי קרב. כך למשל נרכשו מטוסי F-16 מן הדגמים המתקדמים ביותר על ידי ישראל ואיחוד האמירויות, ואילו ערב הסעודית הזמינה לאחרונה את מטוסי ה-Typhoon. לאחרונה הזמינה ישראל בארצות הברית את מטוסי ה-F-35 המתקדמים יותר, וגם טורקיה צפויה להצטייד בהם בעתיד. מדינות אלה מצטיידות בנוסף במערכות סיור ומודיעין, ומשקיעות במערכות שליטה, בקרה, מחשוב ותקשורת. הן משקיעות לעומת זאת פחות בטנקי מערכה למשל. מגמות התעצמות זו היא מורכבת, מתוחכמת, ובדרך כלל נמצאת הרחק מעבר ליכולת השגתן של רוב מדינות המזרח התיכון.

סוג המלחמה האחר נמצא בקצה השני של רצף התחכום, והוא מאפיין את מגמת ההתעצמות של מדינות רופפות ושל ארגונים לא מדינתיים כאחד. גורמים חמושים, שאינם מדינות, לוחמים הן בתוך המדינות שהם פועלים בתוכן, נגד השלטון המרכזי או נגד מיליציות יריבות, והן מחוצה להן, אם בתמיכת המדינה המארחת ואם מתוך הסכמה של חוסר בִּרְרָה. מיליציות כאלו משתמשות מדרך הטבע בסוגי נשק פשוטים, והן נוקטות הן שיטות טרור, ובכלל זה שימוש במיקוש, מכוניות תופת ואפילו טרור מתאבדים, והן שיטות לְחִמַּת גרילה. קיומן של מיליציות וארגוני טרור כאלה השפיע כמובן הן על שוק הנשק הקל (ובדרך כלל הלא חוקי), שהמיליציות רוכשות דרכו את נשקן, וגם על רכישות הנשק של מדינות מסודרות, הנאלצות לבצע השקעות ייחודיות כדי להיאבק בסוג לחימה זה. השקעות כאלה כוללות ציוד לחימה לכוחות מיוחדים

וכן ציוד מיגון ואבטחה למתקנים ולמקומות יישוב שעשויים להיות פגיעים לסוגי לחימה כאלה.

בנוסף, מדינות שהבינו שאין ביכולתן להתמודד עם מדינות עשירות ומתוחכמות המתחמשות בהתאם לגישת ה-RMA, בחרו לאמץ לעצמן יכולות חלופיות, להתמודדות אסימטרית. למעשה עמדו בפני המדינות האלה שתי חלופות: האחת – להצטייד בנשק להשמדת המונים ובטילים בליסטיים. אמצעים אלה מיועדים בעיקר לאיים על העורף האזרחי של מדינות יריבות ולשמש בעיקר נשק הרתעה. במזרח התיכון בלטו בכך בעיקר איראן, סוריה, שהצטיידה בטילים בליסטיים ובנשק כימי (ואולי גם ביולוגי), ובעבר גם עיראק. השנייה – לפתח יכולות של לחמת גרילה וחתרנות, הן באמצעות יחידות מיוחדות משל עצמן והן דרך הפעלת מיליציות בתמיכתן. כך למשל תומכת סוריה במיליציות חזבאללה בלבנון, המשמשת לה אמצעי להפעיל לחץ על ישראל.

התפתחות נוספת בתחום הלחימה האסימטרית היא השימוש הגובר והולך בנשק תלול מסלול, ובעיקר בנשק רקטי. אין מדובר בסוגי נשק חדשים – אלו סוגי נשק שהופעלו עוד במלחמת העולם השנייה, אולם הם הוכיחו את עצמם ככלי מעולה להפעלת לחץ על מדינה דרך פגיעה באוכלוסייה אזרחית – בלי יכולת של ממש של המדינה המותקפת לנטרל לחלוטין את יכולתו של הצד התוקף. אף שיישובים ישראלים הותקפו על ידי נשק תלול מסלול בעבר (יישובי צפון מדינת ישראל הותקפו על ידי רקטות גראד מלבנון עוד לפני עשרים שנה), חלה בשנים האחרונות תפנית כמותית, איכותית ותודעתית, והתברר כי הנשק תלול המסלול הוא גורם בעל חשיבות אסטרטגית ראשונה במעלה. מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 ושנים של ירי רקטות גראד על יישובים בגבול רצועת עזה הוכיחו את ערכו האסטרטגי של הנשק הזה. לקחי מלחמות אלו השפיעו גם על שוק הנשק. מצד אחד החליטו מדינות כאיראן וסוריה להצטייד בכמויות גדולות של נשק רקטי, ומצד אחר גבר בצד המותקף הצורך לפתח מערכות הגנה נגד נשק תלול מסלול קצר טווח – מערכות שעד כה איש לא חשב כי יש בהן צורך.

תקציבי ביטחון ורכש

מדינות המזרח התיכון המשיכו גם בשנתיים האחרונות להיות מובילות בקרב רוכשי הנשק בעולם. על פי נתוני שירות המחקר של הקונגרס האמריקני, נחתמו בין השנים 2004 ל-2007 הסכמי הספקת נשק עם מדינות המזרח התיכון בסכום כולל של 63,055 מיליון דולר, שהם 30.26 אחוזים מכלל הסכמי הספקת הנשק בעולם (על פי אותו מקור, בין השנים 2000 ל-2003 נחתמו באזור הסכמים בסך 33,287 מיליון דולר, שהיו

22.55 אחוזים משוק מכירות הנשק העולמי). ההפרש בין שני המספרים מצביע על גידול בחלקו של האזור בכלל רכישות הנשק העולמיות וגם על גידול בהיקף מכירות הנשק העולמיות.¹

נתונים אלו מראים כי המזרח התיכון נותר בראש רשימת רוכשי הנשק העולמי (מדינות אסיה האחרות מפגרות אחרי המזרח התיכון באחוזים אחדים). השקעות אדירות אלו ברכש ביטחוני מצביעות על המצב הגאופוליטי המורכב באזור, המתאפיין במספר רב של סכסוכים מתמשכים ובמידה רבה של מעורבות גורמים שמחוזה לו – מעורבות הנובעת מחשיבות האזור ומשאביו, בעיקר הנפט.

מבחינה כלכלית, גם בשנים האחרונות המשיכו מדינות המזרח התיכון להשתייך לשלוש קבוצות. הקבוצה הראשונה כוללת את מדינות הנפט, אשר מסוגלות לממן את התעצמותן ממקורות עצמיים; קבוצה אחרת כוללת מדינות הנהנות מסיוע פיננסי מאת ארצות הברית לרכישת נשק, ובכללן ישראל, מצרים וירדן; והקבוצה השלישית כוללת מדינות שאינן נהנות ממקורות נפט משמעותיים, וכן אינן מקבלות סיוע פיננסי. התעצמותן של המדינות המשתייכות לקבוצה האחרונה מוגבלת עד מאד, והן נאלצות להתמקד רק בתחומים החיוניים ביותר מבחינתן. מדינה המשתייכת לקבוצה זו היא לדוגמה סוריה. סוריה וויתרה על כל ניסיון לאיזון ביכולותיה הצבאיות מול ישראל, וכתחליף פיתחה תפיסה של לחימה אסימטרית, המאפשרת לה להתמודד עם אתגרי הביטחון שבפניה על בסיס משאביה הדלים.

בשנים האחרונות חל גידול ברכישות הנשק של מדינות האזור. גידול זה ניכר בחמש השנים שחלפו מאז מבצע "סופת מדבר" ב-2003 וזאת מכמה וכמה סיבות. אמנם מעורבותה הצבאית של ארצות הברית באזור סילקה את האיום שנשקף מצד עיראק, אך היא גם יצרה תקופה של אי-יציבות בעיראק, וזו מגבירה את תחושת האיום של כלל מדינות האזור. במקביל, סילוקו של האיום העיראקי שינה את מאזן הכוחות באזור המפרץ ובפרט הגביר בקרב מדינות רבות באזור את תחושת האיום מצד איראן. לאיום זה כמה מרכיבים: כוחה הצבאי הגובר של איראן – ובעיקר הכוח הימי במפרץ, יכול לאיים על התחבורה הימית (ובייחוד זרימת הנפט) במצרי הורמוז; שאיפותיה הגרעיניות של איראן, שנחשפו לעולם מאז שנת 2002, מהוות איום על שכנותיה ועל יציבותו של המזרח התיכון כולו; התחמשותה של איראן בטילים ארוכי טווח מחזקת תחושת איום זו; מעורבותה של איראן בסכסוכים במזרח התיכון – בעיראק, בלבנון ובזירה הישראלית-פלסטינית – באה לידי ביטוי בסיוע לגורמים לא מדינתיים ומהווה גורם אי-יציבות מתמשך.

לגורמים לעלייה בהיקף הסכמי רכישת נשק יש להוסיף את היכולת הכלכלית המשופרת של רוב מדינות האזור עד אמצע שנת 2008. בתקופה זו נהנו מדינות האזור מן הגאות הכלכלית בעולם, ובעיקר נהנו מפיקות הנפט מעלייה חדה במחירי הנפט, שהגיעו עד רמה של 140 דולר לחבית. מאז אמצע שנת 2008 חל שינוי דרמטי במצב זה. מחירי הנפט ירדו, והמשבר הכלכלי שפרץ במלוא עוזו בסוף שנת 2008 החל לתת את אותותיו.

בזמן כתיבת שורות אלו עדיין קשה להעריך את מלוא ההשלכות הישירות של המשבר. עסקאות נשק שנחתמו כבר אינן מושפעות בקלות משינויים חריפים בשוקי ההון. אלו בדרך כלל עסקאות גדולות ומורכבות, שמתפרסות על פני מספר רב של שנים, וכמו שמדינות אינן ממהרות לחתום על עסקאות נשק גדולות, כך הן אינן ממהרות לבטלן או לצמצמן, גם בעתות משבר כלכלי. מלבד זה, כמה וכמה מדינות באזור מבססות את רכישות הנשק שלהן על סיוע חוץ, ובעיקר מארצות הברית: ישראל, מצרים, וגם ירדן, עיראק ולבנון נהנות מכספי סיוע אמריקני. כחלק ממאמציה של ארצות הברית להתמודד עם האיום האיראני היא הציעה למדינות המפרץ בסוף שנת 2007 למכור להן נשק מתקדם בסכום כולל של עשרים מיליארד דולר בערך, מלבד סיוע ניכר שניתן במשך השנים לממשלת עיראק כדי להקים את צבאה המתחדש ולציידו. מאמצי הצטיידות אלו התבטאו בכמה הזמנות גדולות לנשק עבור עיראק, שנרשמו בראשית שנת 2008. על אף המשבר הכלכלי העולמי וחילופי הממשל בארצות הברית, סביר שימשיכו כספי סיוע אלו לזרום גם בשנים הקרובות.

עם זאת, עומקו של המשבר הנוכחי והתחזית לכך שיימשך תקופה ארוכה יחסית מגדילים את הסיכויים שבשנים הקרובות ישתנה המצב. קרוב לוודאי שעסקאות חדשות – גם כאלו שנמצאו בשלבים מתקדמים של משא ומתן – לא ייחתמו, ואף ייתכן שעסקאות חתומות וקיימות יבוטלו או יצומצמו.

מאפייני שוק הנשק

ימי המלחמה הקרה, שבהם נחלקו המדינות באזור בין שני גושים, חלפו זה מכבר. חלפו גם הימים שיועצים סובייטיים הכתיבו למדינות ולמנהיגיהן מה צריכה להיות הדוקטרינה שלהם, כיצד צבאותיהם צריכים להיראות ואילו סוגי נשק הם חייבים לרכוש. שוק הנשק כולו נהיה תחרותי ביותר, בכל האזור. מספר קטן של ספקים גדולים מתחרים על עסקאות גדולות, וזכייה במכרזים ודאית פחות. כמה היבטים נוספים משפיעים אף הם על שינויים בשוק הנשק: התעשיות המקומיות ומכירות תוך-אזוריות, העברות טכנולוגיה, והשבחות.

תעשיות מקומיות ומכירות תוך-אזוריות

כמה מדינות במזרח התיכון פיתחו תעשייה צבאית מקומית, הן לשימוש עצמי והן למכירות. המדינה המתקדמת ביותר באזור במובן זה היא ישראל, המייצרת כמה מסוגי הציוד המתקדמים ביותר בשוקי העולם. טנק המרכבה סימן 4 הוא אחד מטנקי המערכה המתקדמים ביותר בעולם. אף שהתעשייה הישראלית החלה לייצר בשנה האחרונה גם את הנגמ"ש "נמר", המבוסס על תובת ה"מרכבה", עיקר הישגי התעשייה הביטחונית הישראלית הוא דווקא בתחומי הטילאות, האלקטרוניקה והאופטרוניקה: ישראל מייצרת טילי אוויר-אוויר, טילי נ"ט, פצצות מונחות, וכמובן מערכות נשק נגד טילים – מערכת ה"חץ" נגד טילים לטווח בינוני ומעלה, שהיא כבר מבצעית, ושתי מערכות נגד רקטות עד הטווחים הקצרים ביותר, שנמצאות עדיין בשלבי פיתוח – "קשת דוד" ו"כיפת ברזל". כמו כן לישראל תעשיית חלל מפותחת, והיא מייצרת הן משגרי לוויינים (ה"שביט"), והן לוויינים מסוגים שונים – לווייני התקשורת "עמוס", לווייני הביון מסדרות "אופק", "ארוס" ו-TecSAR. ישראל מייצרת גם מערכות ניווט והרכשת מטרות למטוסי קרב, ומערכות מכ"ם קרקעיות ומוטסות, ובכלל זה מטוסי התרעה מוקדמת וביון. עם זאת, בשל מעמדה המדיני של ישראל בקרב מדינות האזור היא אינה מוכרת ציוד צבאי בתוך האזור, למעט מכירות לטורקיה ומכירות המיועדות לכוחות האמריקניים בעיראק. כוחות אלו משתמשים בין השאר במל"טים ובשריון מודולרי לכלי רכב מתוצרת ישראל.

תעשייה צבאית חזקה נוספת באזור היא זו הטורקית, שמוכרת נשק למדינות במזרח התיכון: טורקיה מרכיבה מטוסי F-16, וכמה מן המדינות באזור רכשו את מטוסי ה-F-16 שלהן דרך טורקיה (כמו מצרים) או שהשביחו אותם שם (ירדן). פרט לכך, טורקיה מוכרת בעיקר נגמ"שים וכלי רכב קלים משוריינים לכמה מדינות באזור כמו ירדן, עיראק, ומדינות האמירויות הערביות המאוחדות – מאע"מ.

תעשייה ביטחונית המתפתחת במהירות בשנים האחרונות היא זו של איחוד האמירויות. האמירויות השקיעו בעשור האחרון סכומי עתק בהקמת תעשייה ביטחונית גדולה המתפרסת על מספר רב של תחומי עיסוק. רובה של תעשייה זו הוא בבעלות ממשלתית, והיא נהנית הן מהשקעות ממשלתיות גדולות והן מהשקעות מכוח הסכמי "אופסט".² כמו כן, תעשיית האמירויות נהנית מהסכמי העברת טכנולוגיה, שהם חלק מהסכמי מכירות נשק. מלבד התעשייה הממשלתית, פועלות באמירויות גם חברות בבעלות פרטית המנסות לפעול בשוק הנשק, בעיקר זה של מדינות המפרץ. ציר מרכזי של התעשייה הביטחונית באמירויות הוא מספנות ADSB, שבנו ומכרו לכמה ממדינות המפרץ כמה סוגי ספינות סיור, סיוע לוגיסטי ונחתות. פרויקט הדגל של תעשייה זו

הוא פרויקט קורבטות "בינונה" (דגם שתוכן במספנות CMN בצרפת). סביב פרויקט זה מתפתחת באמירויות גם יכולת של הרכבה ואינטגרציה של ציוד בקרה ושליטה מתוחכמים. תחומים אחרים שהתעשייה באמירויות משקיעה בהם הם של ייצור והרכבת שריון קל, ופיתוח ויצור כלי טיס לא מאוישים.

תעשיות נוספות בהיקף מוגבל קיימות במצרים, שם מורכבים טנקי האבראמס M1A1, בערב הסעודית ובירדן, אולם עד כה שאיפותיהן של מדינות אלו להקים תעשיות צבאיות מפותחות לא עמדו בציפיות.

לבסוף חשוב להזכיר את התעשייה הביטחונית האיראנית. תעשייה זו מתגאה ביכולתה לייצר כל פריט צבאי שהוא, הדרוש לחימושם של הכוחות המזוינים האיראניים – הצבא ומשמרות המהפכה. האיראנים מצהירים על יכולתם לייצר מטוסי קרב, טנקים, צוללות, וטילים מכל סוג שהוא. חלק ניכר מהצהרות אלו הן הצהרות שווא, אך אין לזלזל בתעשייה הביטחונית האיראנית, שהוכיחה את יכולתה בכמה תחומים. ההישגים הבולטים שלהם היו בתחומי הטילאות והחלל. טילי השהאב-2 והשהאב-3 יוצרו בסיוע מסיבי של צפון קוריאה, והשהאב-3 הבסיסי היה למעשה זהה ל"נודונג" הקוריאני, ומאז סוף שנות התשעים איראן מפתחת דגמים חדשים וסוגים חדשים של טילים באופן עצמאי. שתי ההצלחות האחרונות היו: האחת – ניסוי טיל ה"סג'יל" (שכונה בעבר "עשורא")¹, טיל בליסטי דו-שלבי המונע בדלק מוצק. טיל זה נוסה לראשונה בנובמבר 2007, ושוב במאי 2009, וכנראה עדיין אינו מבצעי; והאחרת – שיגורו של הלוויין "אומיד" שיוצר באיראן, על גבי משגר לוויינים מתוצרת איראן – ה"סאפיר-2" שהוא משגר דו-שלבי המונע בדלק נוזלי. תחום אחר שהתעשייה האיראנית הצליחה בו הוא התחום הימי – והיא מייצרת ספינות סיור קטנות וכנראה גם צוללות מיני. לתעשייה הצבאית האיראנית מכירות מוגבלות. על פי הידוע הן הסתכמו בהעברת נשק ארטילרי רקטי וטילי חוף ים לחזבאללה בלבנון, ובמכירת ספינות סיור קלות לסוריה.

העברות טכנולוגיה

אחד הנושאים החשובים למדינה המקימה תעשייה ביטחונית הוא גישה לטכנולוגיות שונות. לעתים נושא זה מהווה סלע מחלוקת בין מדינות, שכן מדינות בעלות תעשייה הרוכשות מערכות נשק דורשות גם גישה לטכנולוגיות המשמשות בנשק זה כחלק מעסקת רכישת הנשק. מצרים למשל רכשה את היכולת לייצר את טנקי ה-M1A1 שהיא משתמשת בהם. לעתים הסכמת המוכר להעביר טכנולוגיה למדינה הרוכשת היא גורם מכריע בבחירת הספק. כך למשל בחרה טורקיה לבטל עסקה של מיליארדי

דולרים עם ארצות הברית לרכש מסוקי קרב, משום שארצות הברית סירבה לאפשר גישה לתכנת בקרת המשימה של מסוקי הקוברה AH-1Z, ובמקומם הזמינה מסוקי אגוסטה T-129 מאיטליה.

השבחות

מאפיין נוסף של שוק הנשק במזרח התיכון הוא השאיפה להשבחת מערכות נשק ישנות במקום לרכוש מערכות נשק חדשות. תופעה זו, שאינה ייחודית לאזור זה בלבד, בולטת במיוחד בתחום מערכות האוויר. מאחר שעיקר ההתקדמות בתחום הנשק האווירי הייתה בעשורים האחרונים בתחום החימוש והאלקטרוניקה ולא בפלטפורמות חדשות, חילות אוויר מעדיפים להשביח את יכולתם על ידי התקנת מערכות אווירניקה וסוגי חימוש חדשים על פלטפורמות ישנות. עם זאת, יצוין כי לעומת המחצית הראשונה של העשור הנוכחי חלה ירידה במספר העסקאות להשבחת מערכות נשק ישנות, ונראה כי שוק זה, באזור לפחות, הגיע לרוויה: מה שהיה אפשר להשביח כבר הושבח, ומערכות אחרות התיישנו כבר מעבר ליכולת להשביח אותן שוב.

ספקיות הנשק העיקריות

ארצות הברית

ארצות הברית המשיכה להיות ספק הנשק החשוב ביותר למזרח התיכון. בין השנים 2004 ל-2007 חתמה הסכמי מכירת נשק למדינות למזרח התיכון (לא כולל טורקיה) בסכום כולל של 20.655 מיליארד דולר. ארצות הברית אינה רק מוכרת נשק למדינות האזור, וכמה מהן גם מקבלות סיוע כספי בהיקפים ניכרים לצורך רכישות נשק בארצות הברית. בראש הרשימה נמצאת ישראל, שקיבלה בשנה האחרונה 2.4 מיליארד דולר, וסכום זה ילך ויגדל בהדרגה בעשר השנים הבאות. אחריה ברשימת מקבלות הסיוע נמצאת מצרים, המקבלת 1.3 מיליארד דולר בשנה. מקבלות סיוע נוספות הן עיראק, ירדן, לבנון, תוניסיה ותימן. מדינות אלו מקבלות חלק מן הסיוע במענקים כספיים, וחלק – בהספקת ציוד מעודפי צבא ארצות הברית.

באוגוסט 2007 יצא הנשיא בוש בהכרזות על מכירות נשק בהיקף נרחב למדינות האזור, במאמציו לגייס תמיכה למדיניותו נגד איראן. במסגרת זו הוכרז על המשך הסיוע למצרים, הגדלת הסיוע לישראל בהדרגה – וכאמור נמסר על הצעה לעסקאות נשק בסכומים של עשרים מיליארד דולר בערך למדינות המפרץ – ערב הסעודית, מאע"מ, בחריין, כוויט, קטר ועומאן. בעת הפרסום לא פורטו סוגי מערכות הנשק, אולם בשנה שחלפה התברר כי עיקר הסיוע למדינות המפרץ יהיה בתחום ההגנה האווירית:

בעיקר השבחת מערכות טילי "פטריוט" קיימות: הוספת טילים ומערכות הנחיה מסוג GEM-T ומיירטי טילים PAC-3. מאע"מ תהיה גם המדינה הראשונה מחוץ לארצות הברית שתצטייד במערכות נגד טילים בליסטיים מדגם THAAD. מלבד זה, נמכרו לכמה מדינות באזור פצצות מונחות GPS מסוג JDAM. מכירה זו, במקרה של ערב הסעודית לפחות, עוררה ויכוח ציבורי בארצות הברית.

פרט למערכות הגנה אווירית, סיפקה ארצות הברית את רוב מטוסי הקרב למדינות האזור, בעיקר דגמים שונים של מטוס ה-F-16, שהוא עמוד התווך של רבים מחילות האוויר במזרח התיכון (בחריין, מצרים, ישראל, ירדן, עומאן, טורקיה ומאע"מ). מדינה נוספת שהודיעה על כוונתה לרכוש מטוסי F-16 היא מרוקו, שעד כה הפעילה בעיקר ציוד מתוצרת צרפת. עד לאחרונה היו דגמי ה-F-16 מהמתקדמים שמכרה ארצות הברית לאזור, אולם בשנה שעברה הודיעה ארצות הברית על הסכמתה למכור מטוסי F-35 לחיל האוויר של ישראל. בעשור הבא יתחילו מטוסי ה-F-35 להיכנס לשירות בעוד חילות אוויר באזור.

ארצות הברית מוכרת למדינות באזור מסוקים. מסוקי האפאצ'י היו בשנים האחרונות ה"להיט", ורבות מן המדינות שרכשו מסוקים אלו בעבר השביחו אותם לסטנדרט AH-64D, אף שלא כל המדינות קיבלו עם ההשבחה גם את מכ"ם ה-Longbow. בין המדינות המפעילות מסוק זה ישראל, מצרים, כוויית וערב הסעודית. למטוסי הקרב והמסוקים מצורפים פריטי החמוש השונים, ובשנתיים האחרונות נמכרו פצצות JDAM החדישות לישראל וכן לערב הסעודית, למאע"מ ולמרוקו. עוד בתחום האווירי נמכרו מטוסי תובלה (C-130J) ומטוסי ביון ובקרה (מטוס ההוקאיי המשופר E-2C, המופעל במצרים, שם עבר השבחה לאחרונה, וכן במאע"מ).

ארצות הברית מוכרת באזור גם ציוד לכוחות היבשה, וכאן הלקוח העיקרי היה ונשאר מצרים; היא רוכשת ומרכיבה את טנקי האבראמס M1A1. לקוח חשוב נוסף לציוד יבשתי של ארצות הברית הוא עיראק, שכחלק מהקמת צבאה רוכשת נגמ"שים רבים מסוגים שונים.

בתחום הימי – אין ארצות הברית מובילה את המכירות, אם כי על הפרק כרגע חוזה עם מצרים לרכש שלוש ספינות ובקשה ישראלית לרכוש את ספינות החופים המתקדמות (LCS). עם זאת, ארצות הברית מוכרת מערכות ימיות גם לספינות שנבנו במקומות אחרים. מאע"מ למשל רכשה בארצות הברית טילי RAM – להגנה נגד טילי ים-ים, עבור הקורבטות מדגם "ביינונה" (שתוכנו בצרפת וייבנו במאע"מ).

רוסיה

בתחילת שנות ה-2000 היה נראה כי רוסיה חוזרת ותופסת את מקומה בשוקי הנשק של המזרח התיכון. עסקה גדולה בשווי של כשבעה מיליארד דולר שנחתמה עם אלג'יריה לפני שלוש שנים בערך נחשבה סימן דרך חשוב בפריצה זו. עסקה זו כללה מערכות הגנה אווירית, טנקי T-90 ומטוסי קרב מתקדמים, MiG-29SMT ו-Su-30. בינתיים, אף שעסקה זו מתממשת והולכת, היא נתקלת בקשיים לא מעטים. כך למשל החזירו האלג'יריים את מטוסי MiG-29 שסופקו, וביקשו לבטל כליל את החוזה לרכישתם, שכן אלו לא עמדו לדעתם בסטנדרטים הדרושים. עסקאות נשק גדולות נוספות לא התממשו עד כה, בפרט עסקאות ענקיות לסוריה ולאיראן, שעולות שוב ושוב על הפרק אך אינן מתממשות. בינתיים רוסיה מספקת למדינות האזור בעיקר מערכות הגנה אווירית כמו מערכות טילי נ"מ ניידות לטווח קצר מסוג TOR-M1 ומערכת ה-Pantsyr S-1, שהיא מערכת קטנה, ניידת, המצוידת הן בתותחים והן בטילים להגנת נקודה, שסופקו למאע"מ ולסוריה, ומערכת ה-S-300 PMU-1 (מערכת טילי נ"מ מתקדמת לטווחים גדולים), שהובטחה בינתיים לאיראן, אם כי עדיין לא ברור אם אכן תתממש העסקה. מערכות אחרות מתוצרת רוסיה שנמכרות למדינות באזור הן מסוקים קלים ומטוסי תובלה.

צעד חריג במיוחד שנקטה רוסיה – כחלק ממאמציה לחזור ולהשיג לעצמה דריסת רגל בחופו המזרחי של הים התיכון – היה הצעה לספק ללבנון בחינם עשרה מטוסי קרב MiG-29. מאחר שחיל האוויר של לבנון לא הטיס מטוסי קרב מאז מלחמת לבנון הראשונה (וכבר אז המטוסים שהיו ברשותו היו מיושנים למדי) משמעות ההצעה (אם אכן תסכים ממשלת לבנון לקבל אותה) היא הקמת מערך סיוע מורכב של הדרכה, תחזוקה ושאר תפקודי תעופה הדרושים להפעלת בסיס אווירי קרבי, שיהיו בו בוודאי כמה עשרות קצינים וחיילים רוסים.

בינתיים מתקדמות כנראה תכניותיה של רוסיה להשמיש ולהשביח מתקנים בנמל טרטוס בסוריה כדי שישמש בסיס תחזוקה קבוע לספינות הצי הרוסי הפועלות בים התיכון.

מדינות האירופה האירופי

למדינות אירופה היסטוריה ארוכה של קשרים צבאיים עם מדינות המזרח התיכון. מדינות רבות במזרח התיכון אף ראו בהן חלופה עדיפה על ארצות הברית, שכן מצד אחד הציוד האירופי נחשב מקביל באיכותו לציוד האמריקני (שלא כמו הציוד הרוסי, שנחשב נחות מן האמריקני), ומצד אחר לא חלות עליו מגבלות שמעצמה כמו ארצות

הברית עשויה להטיל על השימוש בו. כך נרכש ציוד אירופי, לעתים בד בבד עם רכישת ציוד אמריקני, ולעתים בתחרות של חברות אירופיות מול חברות אמריקניות על אותם מכרזים.

העסקה הגדולה ביותר של מדינה אירופית עם מדינה מזרח-תיכונית היא מכירת מטוסי הטייפון לערב הסעודית. מדובר בעסקה ענקית, ששווייה מוערך בשבעה מיליארד דולר (ערכה המדויק לא פורסם), בין ממשלת ערב הסעודית לחברת BAE הבריטית לרכש 72 מטוסי Typhoon (המטוס מיוצר למעשה על ידי קונסורציום של כמה מדינות אירופיות, ובהן גרמניה, איטליה וספרד). עסקה זו עוררה ויכוח נוקב בבריטניה על רקע האשמות כלפי החברה במתן שוחד. חתימת העסקה התאפשרה למעשה רק לאחר שבהוראת ראש הממשלה בלייר הופסקה חקירת שחיתות נגד החברה.

צרפת, לעומת זאת, לא הצליחה למכור עוד מטוסי קרב במזרח התיכון. מאמציה למכור את מטוס ה-Rafale למרוקו נכשלו כאשר החליטה מרוקו סופית לרכוש את ה-F-16 האמריקני. בתחום הימי רכשו אלג'יריה ומרוקו מהצרפתים פריגטות מדגם FREMM. כאמור, ספינות מתוצרת צרפת נמכרו למאע"מ, והיא בונה בעצמה את הספינות האלה, ובשנים האחרונות גם לכווית.

רוכשות הנשק החשובות באזור

אזור המפרץ

ערב הסעודית

ערב הסעודית חשה בשנים האחרונות מאוימת הן על ידי התעצמות איראן והן מפעילות אלקאעדה בתוכה. בה בעת היא נהנתה בשנים האחרונות מעלייה ברווחי הנפט. שילוב זה הניע סבב מחודש של התעצמות צבאית בהיקפים גדולים. ערב הסעודית, כמדינות אחרות במפרץ, מעדיפה לפצל את עסקאות הנשק שלה בין ספקים שונים, כדי לא להיות תלויה בספקית יחידה. כך צבא ערב הסעודית מצויד הן בציוד מתוצרת ארצות הברית והן בציוד מתוצרת צרפת, ואילו חיל האוויר מטיס מטוסים מתוצרת ארצות הברית ומתוצרת בריטניה.

העסקה שבלטה ביותר בשנים האחרונות במסגרת ההתעצמות הצבאית של ערב הסעודית הייתה עסקה לרכש 72 מטוסי Typhoon, שהוזמנו מבריטניה בעלות של כתשעה מיליארד דולר. בד בבד עם רכש מטוסים חדשים אלה הזמינה ערב הסעודית השבחות הן למטוסי הטורנדו, והן למטוסי ה-F-15S שברשותה. הזמנות נשק נוספות כוללות טנקי M1A2 מארצות הברית וכן השבחת טנקים קיימים, עסקה בהיקף של כשלושה מיליארד דולר. עד כה העסקה היחידה שפורסמה במסגרת הצעת הנשיא

בוש לסיוע צבאי לערב הסעודית, שפורסמה ביולי 2007, כללה רכש פצצות מונחות GPS מטיפוס JDAM. כאמור, עסקה זו עוררה מחלוקת פוליטית בארצות הברית, אך בסופו של דבר לא נתקלה בהתנגדות הקונגרס. יצויין כי מאחר שהכנסותיה של ערב הסעודית תלויות כמעט בלעדית בנפט קיימת אפשרות שהמשבר הכלכלי הנוכחי ישפיע על סיכויי המימוש של עסקאות אלה, כולן או מקצתן.

איראן

אף שאיראן נמצאת בתהליך מתמשך של התעצמות צבאית, ואף שידיעות על עסקאות רכש גדולות עם רוסיה חוזרות ומפורסמות באמצעי התקשורת, הן לא התממשו עד כה. בעסקאות האחרונות של איראן עם רוסיה נמכרו בעיקר מערכות הגנה אווירית: איראן קיבלה לאחרונה 29 מערכות טילי נ"מ לטווח קצר מדגם TOR-M1, ואולי תקבל גם כמה ממערכות הנ"מ Pantsyr S-1 שנמכרו לסוריה. כן התפרסם בחודשים האחרונים שרוסיה הסכימה לספק לאיראן מערכות הגנה אווירית ארוכות טווח מדגם S-300-PMU-1 (על אף הלחצים שהופעלו על רוסיה להמנע ממכירתן לאיראן). בו בזמן איראן ממשיכה בהתעצמות על בסיס ייצור ופיתוח עצמיים. בתחום הטילים ארוכי הטווח השיגה איראן התקדמות בשני כיוונים שונים: על בסיס טכנולוגיות של דלק נוזלי פותח משגר הלוויינים Safir-e Omid, שהוא טיל דו-שלבי, ששימש לשיגור קפסולות המחקר מדגם Kavoshgar ולשיגור הלוויין Omid בחודש פברואר 2009. בו בזמן האיראנים פועלים לפתח טיל קרקע-קרקע דו-שלבי, המונע בדלק מוצק ומיועד להגיע לטווח של עד אלפי ק"מ. טיל זה – שכונה לסרוגין Ashura, Sejil, Ghader – נוסה לראשונה בסוף שנת 2008, ויוכל להיכנס לשירות מבצעי בתוך כמה שנים. בתחומים האחרים קשה יותר להעריך את יכולתם האמתית של האיראנים. מצד אחד מתפרסמות חדשים לבקרים ידיעות על פיתוח מערכות נשק חדישות: טנקים, נגמ"שים, מטוסי קרב, מסוקים, טילי ים-ים, אוויר-אוויר, נ"ט, ועוד; ומצד אחר נראה שאיראן אינה מסוגלת לייצר בכמויות עצומות את כל הסוגים והדגמים שהיא מתיימרת לייצר. בלי ספק יש לה יכולת לייצר כמה דגמים של רקטות ארטילריות, ואולי גם טילי נ"ט וטילי ים-ים (שמקורם בפיתוחים רוסיים או סיניים), אך אין ראיות לכך שהיא מייצרת מטוסי קרב בעלי יכולות אמתיות להתמודד בקרב מודרני.

עיראק

עיראק נמצאת בתהליך של הקמת צבאה מחדש. תהליך זה נמשך זמן רב מן המצופה, ולווה בבעיות רבות של גיוס כוח אדם מתאים, של שחיתויות הקשורות בעסקאות רכש מופקדות ועוד. בתחום הרכש צבא עיראק עוסק ברכישת המערכות הבסיסיות ביותר לצבא משום שלמעשה לא נותר דבר מצידו של צבא עיראק הישן. נרכשים בעיקר נגמ"שים – מסוגים שונים וממקורות שונים. חיל האוויר של עיראק הצטייד בעיקר במסוקים ובמטוסי תובלה. כך נרכשו בשנים האחרונות מטוסי סיור קלים מארצות הברית ומירדן, נגמ"שי REVA מדרום אפריקה, נגמ"שי BMP-1 וטנקי T-72 מעודפי מדינות שהצטרפו לנאט"ו. בסוף 2008 הוגשו לאישור הקונגרס בארצות הברית כמה עסקאות רכש בהיקפים של כמה מיליארדי דולרים – טנקי M1, כמה מאות נגמ"שי Stryker ונגמ"שי Guardian, מטוסי אימון מדגם AT-6B ומסוקי Bell 407 חמושים בטילי Hellfire. עסקאות אלו, אם ימומשו, יבוצעו על פני כחמש שנים לפחות.

מאע"מ

הכוחות המזוינים של איחוד האמירויות היו אחד הצבאות שהתעצמו במידה הרבה ביותר בשנים האחרונות, ועדיין הם ממשיכים בתנופת ההצטיידות. מאע"מ, כמו מדינות אחרות במפרץ, מעדיפה לגוון את מקורות הרכש שלה, והיא רוכשת בעיקר מארצות הברית ומצרפת, אך אינה נרתעת מעסקאות רכש גדולות גם עם רוסיה. לאחר שהסתיימה הספקת מטוסי הקרב החדשים (מאע"מ הצטיידה ב-63 מטוסי מיראז' 2000-9 מצרפת ובשמונים מטוסי F-16 E/F, דגם שפותח במיוחד עבורה, מארצות הברית) היא ממשיכה ברכש בתחומי האוויר, הים וההגנה האווירית. נחתמה עסקה על השבחת שלוש מסוקי אפאצ'י לדגם AH-64d, והוזמנו שלושה מטוסי תדלוק מדגם Airbus A330. בתחום הימי מתנהל כבר כמה שנים פרויקט ספינות "ביינונה", הראשונה בהן נבנית במספנות CMN בצרפת. שאר הספינות ייבנו במספנות ADSB באבו דאבי. על אף התיכנון הצרפתי והבנייה המקומית – חלק מן החימוש על ספינות אלו יהיה מתוצרת ארצות הברית דווקא. כך למשל הוזמנו עבור הספינות מערכות טילי RAM מתוצרת חברת Raytheon להגנה מפני טילי שיוט. בתחום ההגנה האווירית מאע"מ אמורה לקלוט בקרוב את מערכות ה-Pantsyr S-1 מתוצרת רוסיה – מערכות ניידות שפותחו ברוסיה על פי דרישה של מאע"מ ובמימונה, אולם את עיקר ההשקעה במערכות הגנה אווירית והגנה בפני טילים תשקיע מאע"מ בשנים הקרובות בעסקאות ענקיות בשווי של כתשעה מיליארד דולר, שיכללו השבחת סוללות הפטריוט שברשות מאע"מ ורכישת טילי PAC-3 (ליירוט טילים) עבור סוללות אלו.

היקפה של עסקת הרכש של הטילים מסוג THAAD מתוצרת ארצות הברית הוא כשבעה מיליארד דולר.

מאחר שהכנסותיה של מאע"מ נשענות במידה רבה מאוד על הכנסות מנפט, קיימת אפשרות שהמשבר הכלכלי הנוכחי ישפיע על סיכויי המימוש של עסקאות אלה, כולן או חלקן.

הלבנט

מצרים

מצרים נהנית מסיוע ביטחוני קבוע מארצות הברית, בסך 1.3 מיליארד דולר בשנה. הסכם שנחתם באוגוסט 2007 מבטיח למצרים המשך סיוע זה עד שנת 2018 לפחות ורציפות ביכולת לרכוש נשק מתוצרת ארצות הברית בלי חשש מתהפוכות הכלכלה העולמית. עסקאות הרכש העיקריות של מצרים בשנים האחרונות כוללות רכש מסוקי אפאצ'י AH-64D (אם כי עדיין לא אושרה להם רכישת מכ"ם ה-Longbow המותקן במסוק) ורכישת טנקי M1A1 נוספים המורכבים במצרים. מאז תחילת הרכש של טנקים מסוג זה סיימה התעשייה המצרית להרכיב 880 טנקים כאלה, והעסקה האחרונה המתממשת כעת כוללת 125 טנקים נוספים.

עם זאת, לא ויתרה מצרים על החופש ברכישת נשק ממקורות נוספים במגבלותיה הפיננסיות, והיא מנהלת מגעים לרכוש בגרמניה צוללות מדגם 214, ובו בזמן השביחה ברוסיה מערכות הגנה אווירית מיושנות, שנרכשו בשנות השישים והשבעים מברית המועצות.

ישראל

ישראל נהנית מסיוע ביטחוני אמריקני שהגיע לסך של 2.4 מיליארד דולר לשנה. סכום זה מיועד כמעט כולו להתעצמות צבאית. בהתאם להסכם שהושג עם ארצות הברית באוגוסט 2007, יגדל הסיוע הזה בהדרגה – ויסתכם, בעשור שיתיים ב-2018 בשלושים מיליארד דולר. בעקבות זאת התעצמותה של ישראל היא תהליך רציף וקבוע, ללא "קפיצות" חדות, ועל כן ישראל גם מושפעת פחות ממדינות אחרות משינויים דרסטיים במצב הכלכלי העולמי.

בעקבות מלחמת לבנון השנייה השקיע צה"ל סכומים גדולים בחידוש מלאי החימוש והתחמושת שלו, ובמסגרת זו גם רכש כמויות של סוגי חימוש מודרניים, כגון Small diameter bombs מסוג GBU-39 ופצצות JDAM (מונחות GPS).

אשר לעסקאות הרכש הגדולות, ישראל סיימה את קליטת כל מאה מטוסי ה"סופה" (F-16I), וכן קלטה חמישה מטוסי "נחשון" (G550 Gulfstream), כמה מהם למשימות איסוף מודיעין (שנקלטו בחיל האוויר בשם "עיטס"), וכמה מהם למשימות בקרה ושליטה אווירית (אלו נקלטו בישראל בשם "שביט"). המטוסים נרכשו בארצות הברית, והגיעו לארץ משנת 2005, אך המערכות השונות שהם נושאים יוצרו והותקנו בישראל.

ישראל הודיעה על כוונתה להצטייד בעשור הבא במטוסי F-35, אך עדיין מתנהל משא ומתן על תנאי העסקה. מלבד זה, ביקש חיל האוויר להצטייד במטוסי תובלה מתקדמים מדגם C-130J – וישראל הגישה בקשה רשמית להצטייד בתשעה מטוסים מסוג זה, בעלות של 1.9 מיליארד דולר. כן יחליף חיל האוויר את מטוסי האימון מדגם "צוקית" המשמשים בחיל כבר יותר מארבעים שנה, במטוס ה-T-6 Texan ("עפרוני") מתוצרת ארצות הברית.

בתחום הימי רכשה ישראל עוד שתי צוללות "דולפין", הנבנות בגרמניה, ושוקלת אפשרות להצטייד בקורבטות LCS מארצות הברית – עסקה בשווי 1.9 מיליארד דולר.

בכמה תחומים ישראל מתעצמת על בסיס יכולת פיתוח וייצור עצמי. ראשית, מערכות הגנה נגד טילים בליסטיים ורקטות. ישראל החליטה לרכוש עוד סוללת "חץ" מלבד השתיים המבצעיות, ובו בזמן עובר פרויקט החץ תהליך שדרוג, שיאפשר לו להתמודד ביתר הצלחה עם איומי טילים מטווחים רחוקים. כן משקיעה ישראל בשלושה פרויקטים נוספים של הגנה אקטיבית. שניים מהם הם מפיתוח וייצור עצמי – מערכת "קלע דוד", שמיועדת להגן מפני רקטות וטילים בעלי טווחים בינוניים של ארבעים עד מאתיים ק"מ (והכוונה כאן בעיקר לרקטות הכבדות דוגמת אלו שנורו מלבנון בשנת 2006), ומערכת "כיפת ברזל", שמיועדת להגן מפני רקטות וטילים בעלי טווחים קצרים, כגון ה"קסאם" וה"גראד", שנורו מעזה ומלבנון. מערכות אלו אמורות להיכנס למבצעות ראשוניות בשנים הקרובות. הפרויקט השלישי הוא מערכת הוולקן פלנקס, המבוססת על תותח בעל קצב אש גבוה, שהוחלט על רכישתה בארצות הברית.

שנית, ישראל ממשיכה לפתח ולהצטייד בנכסים בחלל: בשנת 2007 שוגר הלוויין "אופק-7", שנועד להחליף את ה"אופק-5" הישן, ובראשית 2008 שוגר (באמצעות משגר לוויינים הודי) לוויין הביון TecSAR – המאפשר איסוף מודיעין חזותי ביום ובלילה ובכל מזג אוויר.

שלישית, בתחום המל"טים אין לישראל מתחרים, ולאחרונה נקלטו בחיל האוויר מל"טים בעלי יכולת שהות ארוכה בגובה רב מן הדגמים "שובל" ו"איתן", שניהם מסוגלים למשימות ממושכות – יותר מארבעים שעות, וישמשו למשימות סיור ואיסוף מודיעין. בצד המל"טים הקטנים יחידות צה"ל מצטיידות במל"טים קטנים מסוג Skylark I מתוצרת אלביט. אלו מל"טים קטנים, שקטים ופשוטים לתפעול, המופעלים על ידי חיילי היחידות הלוחמות לאיסוף מודיעין "מעבר לגבעה" בטווחים קצרים (עד עשרה ק"מ). לאחרונה נבחר הדגם Skylark I LE בעל יכולת שהות מוגבלת כדגם שיצטיידו בו יחידות נוספות.

רביעית, ישראל הרחיבה את ההצטיידות במערכות נשק מייצור עצמי בתחום כוחות היבשה. אחד מלקחי מלחמת לבנון הביא לתחילת הצטיידות בנגמ"ש "נמר" הבנוי על תובת הטנק "מרכבה". מלבד זה טנקי ה"מרכבה" סימן 4, ובעתיד גם נגמ"שי ה"נמר" יצוידו במערכת הגנה אקטיבית נגד טילי נ"ט, מערכת "מעיל רוח" (Trophy).

סוריה

סוריה לא רכשה מערכות נשק עיקריות ממקורות חוץ כבר שנים רבות. מאז התמוטטה ברית המועצות לא רכשו הסורים ולו מטוס קרב אחד או ספינה אחת. לעומת זאת, בחרו הסורים להישען על מערך טילי קרקע-קרקע, שהם ממשיכים לפתח אותו בסיוע איראן, וכן לפתח יכולות לא קונבנציונליות, בעיקר נשק כימי.

בשנים האחרונות החלו הסורים לשים דגש על הצטיידות במערכים גדולים של טילי נ"ט ושל רקטות ארטילריות, שגם רובן מייצור מקומי. הצלחת חזבאללה בקיץ 2006 הייתה לקח שהסורים למדו ואימצו, ולהבדיל מכמעט כל המדינות באזור, בחרו לבסס את ביטחונם על היכולת לאיים על האוכלוסייה האזרחית של היריב בנשק תלול מסלול במספרים גדולים ועל מערכי טילי נ"ט כבדים, שמאפשרים להם להתגונן באפקטיביות ולגבות מחירים אם האויב (ישראל) יגיב במתקפה יבשתית סדורה נגדם.

ירדן

גם ירדן היא אחת המדינות הנהנות בשנים האחרונות מסיוע ביטחוני משמעותי מצד ארצות הברית, אם כי בהיקפים קטנים הרבה יותר מאלו שישראל ומצרים נהנות מהם. עסקת הרכש החשובות של ירדן בשנים האחרונות כוללת הגדלת סדר כוחות מטוסי ה F-16A/B שלה, באמצעות רכש מטוסים משומשים מהולנד ומבלגיה. מטוסי F-16 ישנים יותר שנקלטו בעבר יושבחו בעזרת טורקיה.

צפון אפריקה

אלג'יריה

אלג'יריה נמצאת בעיצומה של עסקת רכש גדולה (כשבעה מיליארד דולר) עם רוסיה. בעסקה זו קיבלה אלג'יריה טנקי T-90, מטוסי קרב מסוג MiG-29 SMT ו-Su-30. היא אמורה לקבל בעתיד גם מערכות טילי נ"מ מסוג S-300 PMU-2 לטווח ארוך, מערכות נ"מ מסוג Pantsyr להגנת נקודה ומטוסי אימון מסוג Yak-130. כאמור, בשנה האחרונה הביע חיל האוויר של אלג'יריה אי-שביעות רצון ממטוסי ה-MiG-29 שקיבל, והחזירים לרוסיה. תמורתם יקבל מטוסי Su-30 MKA נוספים או מטוסי MiG-35. אלג'יריה אינה מסתפקת ברכישות הנשק בעסקה הענקית עם רוסיה, שהיא אחת מעסקאות המכירה הגדולות ביותר של רוסיה בשנים האחרונות. בתחום הימי היא שוקלת רכש במערב של ארבע פריגטות, כאשר המתחרות העיקריות על העסקה הן צרפת, גרמניה ובריטניה. אלג'יריה גם נהנית מסיוע צבאי מצומצם מארצות הברית (בסכום כולל של 700 אלף דולר בשנת 2008), והיא רכשה בארצות הברית אמצעי ראיית לילה ומטוסי ביון Beechcraft 1900D.

סיכום

במאמר דומה שנכתב למהדורת 2006-2007 של ה"מאזן האסטרטגי" נדונה ארוכות השפעת ה"מהפכה בעניינים הצבאיים" (RMA) על צבאות האזור. באותה תקופה עוד היו צבאות האזור תחת הרושם שהותיר מבצע Iraqi Freedom ב-2003 בעת שנמחק לחלוטין הצבא העיראקי בן 23 הדיבזיות בתוך שבועות על ידי צבא מודרני קטן הרבה יותר, שהפעיל כוח אווירי וחימוש מדויק, והפגין שליטה מודיעינית מלאה בזירת הלחימה. מאז ירדה באזור קרנה של ה"מהפכה" ועלה קרנה של ה"לחימה האסימטרית". במערכות שנוהלו בין ישראל לחזבאללה ובין ישראל לחמאס הוכחה יכולתו של כוח קטן, סדיר למחצה, החמוש רקטות ארטילריות להטיל טרור על האוכלוסייה האזרחית של היריב, כשהוא נלחם בתוך אוכלוסייה אוהדת ונהנה ממחסה אזרחי.

למרות זאת, בתחומי הרכש הצבאי השתנו הדברים רק מעט. כאמור, עסקאות נשק הן עסקאות ארוכות טווח, ושנים עוברות מקבלת החלטה לרכישת מערכת עד כניסתה לשירות, ובוודאי עובר זמן רב עד שמדינה מחליטה לרכוש מערכת אחרת שתחליף אותה. לכן קשה לצפות לשינוי מידי בתחום הרכש הצבאי. עם זאת, לפחות בישראל ובסוריה ניכר שלקחי מלחמת לבנון השנייה החלו לתת את אותותיהם מהר: ישראל ממשיכה כמובן להצטייד הן במטוסי קרב מתקדמים, במטוסי ביון והתרעה וביכולות

לוחייניות, ובה בעת האיצה הצטיידות במערכות נגד רקטות וגם בנגמ"שים ובשריון, שלכאורה אבד עליהם כלח ובכל זאת הסתברה נחיצותם בהתמודדות א-סימטרית עם שחקן לא מדינתי מצויד היטב. סוריה מצידה האיצה את הגדלת סדר כוחות הרקטות והנ"ט שלה. חזבאללה וחמאס, השחקנים הלא מדינתיים ששאבו עידוד מהצלחות הלחימה האסימטרית, ממשיכים בו בזמן בהתעצמותם באותם תחומים.

נראה שבשנים הקרובות יתפתח במזרח התיכון איזון ברכישות נשק. מדינות בעלות יכולת מימון ימשיכו להצטייד במערכות חימוש מונחה מדויק, התרעה אווירית ומודיעין, גם אם לא הצליחו לרכוש ולהפנים את מלוא יכולות ה-RMA. חשיבותם של אמצעי לחימה בטרור, הגנה נגד רקטות וטילים ומיגון אוכלוסייה תמשיך לגדול עם הגברתו של איום הטרור והגרילה מבית ומחוץ במדינות האזור.

ולבסוף, נראה כי המשבר הכלכלי ייתן במוקדם או במאוחר את אותותיו. מחירי הנפט, שירדו דרסטית במחצית השנייה של 2008, השפיעו באופן חריף על יכולתן של המדינות המפיקות נפט להשקיע במערכות נשק. מדינות נטולות נפט באזור עלולות לסבול מהיעדר נדיבות המדינות התומכות. שאלה מעניינת היא בנוגע לסיוע המיוחד שמקבלות כמה מדינות באזור מארצות הברית – ישראל, מצרים, ירדן ולבנון. כיום מובטח הסיוע לישראל ולמצרים בהסכם לעשר שנים, אם כי אפשר שהמשבר הכלכלי בארצות הברית יביא ללחץ פוליטי לבטל או לצמצם הסכמים אלה.

הערות

1. כמו כן, ההפרש בנתונים מהווה תוצאה של הירידה בערך הדולר, שכן המספרים המובאים כאן הם במחירים שוטפים. הנתונים הם מדוח CRS לקונגרס מאוקטובר 2008. שאינו כולל את טורקיה באזור המזרח התיכון. חישובי האחוזים המובאים כאן חושבו על ידי ולא נלקחו מן הטבלאות בדוח (שמחשב אותם כאחוזים מסך ה"מכירות האזוריות" – מכירות שאינן כוללות מכירות לאירופה וצפון אמריקה).
2. הסכמי אופסט הם הסכמים שהמוכר מתחייב בהם להשקיע אחוז מסוים מפדיונו בעסקת מכירת נשק בשוק של המדינה הרוכשת. הסכמים אלה נהיו מרכיב חשוב בכל הסכמי העברת הנשק, בפרט עם מדינות שיש להן תעשייה ביטחונית חזקה. במקרים רבים המוכר גם מתחייב לרכוש מרכיבים מסוימים עבור מערכות הנשק הנמכר בתעשייה המקומית. הסכמים כאלה אפיינו הסכמי העברת נשק עם ישראל ועם טורקיה למשל. במקרים אחדים דחפה תחרות קשה בין יצרניות הנשק את הסכמי האופסט אל מעבר למאה אחוזים מערך העסקה.